दुर्वर्त्तु त्रि॰ दुर्+वृ–कर्म्मणि तुन्। दुर्वारे "दुर्वर्त्तुः स्मा भवति भीम ऋञ्जन्" ऋ॰ ४।३८।८ "दुर्वर्त्तुः दुर्वारः" भा॰।

दुर्वस त्रि॰ दुःखेनोष्यतेऽत्र दुर्+वस–बा॰ आधारे खल्। कृच्छ्रेण वासयोग्ये वस्तुमशक्ये "त्रयोदशोऽयं संप्राप्तः कृच्छ्रात् परमदुर्वसः" भा॰वि॰१अ॰।

दुर्वसति स्त्री दुःखेन वसतिः। दुःखेनावस्थितौ "रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः" रघुः।

दुर्वह त्रि॰ दुःखेनोह्यतेऽसौ दुर्+वह–कर्म्मणि खल्। दुःखेन वहनीये वोढुमशक्ये। "न दुर्वहश्रोणिपयोधरार्त्ताः" कुमा॰ "अनुप्रवेशादाद्यस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहम्" रघुः। "दुर्वहो निग्रहो दण्डो हिरण्यबहुलस्तथा" भा॰शा॰ ६१९॰श्लो॰।

दुर्वाच् स्त्री गर्हिता वाक् प्रा॰स॰। १निन्द्ये वाक्ये दुःस्थिता वागस्य प्रा॰ब॰। २निन्द्यवचनान्विते त्रि॰ "शय्यासनमलङ्कारमन्नपानमनार्यताम्। दुर्वाग्भरं रतिञ्चैव ददौ स्त्रीभ्यः प्रजापतिः" भा॰अनु॰४०अ॰ "अतीव जल्पन् दुर्वाचो भवतीह विहेटकः" भा॰आ॰ ३०७६ श्लो॰।

दुर्वाच्य न॰ निन्द्यं वाच्यम् प्रा॰स॰। अपवादे १अकीर्त्तौ "क्रीडानिमित्तं न श्रुत्वा दुर्वाच्यं न भविष्यति" रामा॰सु॰ १५२४श्लो॰। २कष्टेन वाच्ये च।

दुर्वाद पु॰ दुष्टो वादः प्रा॰स॰। अकीर्त्तौ स्तुतिपूर्वकाप्रियवाक्ये १अपवादे जटाध॰ २निन्दितवाक्ये च।

दुर्वान्त न॰ दुष्टं वान्तं प्रा॰स॰। १विधानातिक्रमेण वमने दुःस्थितं वान्तमस्य प्रा॰ब॰। २दुष्टवमनयुक्ते त्रि॰। "दुर्वान्तस्य तु समुत् क्लिष्टा दोषा व्याप्य शरीरं कण्डूश्वयथुकुष्ठपीडकाज्वराङ्गमर्दनिस्तोदनानि कुर्वन्ति" सुश्रुतः।

दुर्वार त्रि॰ दुःखेन वार्यतेऽसौ दुर्+वारि–कर्मणि खल्। दुःखेन वारणीये वारयितुमशक्ये। "किञ्चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः" कुमा॰ "सा दुर्वारं कथममपि परित्यागदुःखं विषेहे" रघुः।

दुर्वारण त्रि॰ दुःखेन वारणमस्य। १दुःखेन वारणीये "संरब्धश्च शरानस्यन् द्रोणं दुर्वारणं रणे" भा॰द्रो॰ १९३अ॰। २शिवे पु॰ दुर्विषहशब्दे दृश्यम्।

दुर्वारि त्रि॰ दुःखेन वारिर्वारणमस्य। कम्बोजदेशीये योधभेदे "एते दुर्वारयो नाम कम्बोजा यदि ते श्रुताः" भा॰द्रो॰११२अ॰। [दुष्प्रवृत्तौ।

दुर्वार्त्ता स्त्री गर्ह्या वार्त्ता प्रा॰स॰। अप्रियावेदकवार्त्तायां

दुर्वासना स्त्री दुष्टा वासना प्रा॰स॰। पूरयितुमशक्येच्छायाम्

दुर्वासस् पु॰ मुनिभेदे स च शङ्करांशेनात्रेरनसूयागर्भजः। तदुद्भवकथा आत्रेयशब्दे ६९२ अ॰दृश्या तन्नामनिरुक्तिश्च यथा "निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः" भा॰अनु॰ ४७अ॰। "ममांशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तमः। दुर्वासा इति विख्यातः स हि त्वां याजयिष्यति" भा॰आ॰ २२३अ॰ शिववाक्यम्। तस्य रुद्रांशजत्वेन क्रोधनत्वं यथाह "दुर्वासाः क्रोधनः श्येनस्तथा दीर्घतमा मुनिः" भा॰स॰ ७अ॰ "शिष्यायुतसमोपेतो दुर्वासा नाम कामतः। तमागतमभिप्रेक्ष्य मुनिं परमकोपनम्" भा॰व॰२६१अ॰ तस्य क्रोधशीलत्वेन विशेषणम्। दुःसाध्यं वासः गृहे वासनमस्य इति वा व्युत्पत्तिः। गृहे तदीयवासनस्य दुःसाध्यत्वात् दुर्वासस्त्वं यथोक्तं भा॰अनु॰१५९अ॰ यथा "अवसन्मे गृहे तात! ब्राह्मणो हरिपिङ्गलः। चीरवासा विल्वखण्डो दीर्घश्मश्रुः कृशो महान्। दीर्घेभ्यश्च मनुष्येभ्यः प्रमाणादधिको भुवि। सर्वान् सञ्चरते लोकान् ये दिव्या ये च मानुषाः। इमां गाथां गायमानश्चरत्वरेषु सभासु च। दुर्वाससं वासयेत् को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे। रोषणः सर्वभूतानां सूक्ष्मेऽप्यपकृते कृते। परिभाषाञ्च मे श्रुत्वा कोऽनुदद्यात् प्रतिश्रयम्। यो मां कश्चिद्वासयीत न स मां कोपयेदिति। यस्मान्निद्रायते कश्चित्ततोऽहं समवासयम्। स स्म भुङ्क्ते सहस्राणां बहूनामन्नमेकदा। एकदास्माल्पकं भुङ्क्ते न चैवेति पुनर्गृहान्। अकस्माच्च प्रहसति तथाऽकस्मात् प्ररोदिति। न चास्य वयसा तुल्यः पृथिव्यामभवत्तदा। अथ स्वावसथं गत्वा स शय्यास्तरणानि च। कन्याश्चालङ्कृता दग्धा ततो व्यपगतः पुनः। अथ मामब्रवीद्भूयः स मुनिः संशितव्रतः। कृष्ण! पायसमिच्छामि भोक्तुमित्येव सत्वरः। तदैव तु मया तस्य चित्तज्ञेन गृहे जनः। सर्वाण्यन्नानि पानानि भक्ष्याश्चोच्चावचास्तथा। भवन्तु सत्कृतानीह पूर्वमेव प्रचोदितः। ततोऽहं जायमानं वै पायसं प्रत्यवेदयम्। तं भुक्त्वैव तु स क्षिप्रं ततो वचनमब्रवीत्। क्षिप्रमङ्गानि लिम्पस्व पायसेनेति स स्म ह। अविमृश्यैव च ततः कृतवानस्मि तत्तथा। तेनोच्छिष्टेन गात्राणि शिरश्चैवाभ्यमृक्षयम्। स ददर्श तदाभ्यासे मातरन्ते शुभाननाम्। तामपि स्मयमानः स पायसेनाभ्यलेपयेत्। मुनिः पायसदिग्धाङ्गीं रथे तूर्णमयोजयत्। तमारुह्य रथञ्चैव निर्ययौ च गृहान्-